

IDEAS ON DISCIPLINE IN JOURNAL “TEACHER” DURING THE PERIOD 1893 – 1902 YEAR

Violeta K. Atanasova

ABSTRACT: The research reveals the ideas of Bulgarian and foreign *educators on child discipline in educational institutions presented in the journal “Teacher”(1893-1902). Their concepts on interrelationships between child’s freedom and discipline are shown. Authors` critical attitudes towards stimulation and punishment are clarified. Alternative strategies, forms and means, proposed by the authors for the prevention of unwanted behavior and the realization of discipline are presented. Authors’ views on child discipline stages are analysed.*

KEYWORDS: *ideas, discipline, journal “Teacher”, punishment, stimulation*

Изследването е финансирано по вътрешноуниверситетски проект № РД-08-135/07.02.2018 г. на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

Списание „Учител“ е основано през септември 1893 г. и продължава съществуването си до 1912 г. То е едно от първите специализирани педагогически списания, издавани след Освобождението [Радев, Александрова, 2015: 134]. Списанието е предназначено за учители и възпитатели. На неговите страници се публикуват материали предимно от български и руски автори. Настоящото изследване е фокусирано върху периода 1893–1902 г., когато негов издател и редактор е Христо Максимов (1867-1902). В уводната „Първа дума“ той разкрива амбицията си да създаде „наше педагогическо списание, което да служи като жив отглас на *нашия* (к.н.) училищен живот, в което учителите да намират ясничко и простичко изложено всичко онова, което най-живо ги интересува“ [Първа ..., 1893–94: 2]. Проблемът за дисциплината в българското училище и методите за нейното постигане е един от често разглежданите на страниците на списанието.

Цели и роля на дисциплината

В статията «Училищна дисциплина» български автор, чието име не е посочено, представя нейните цели. Като най-близка цел той посочва поддържане на нужния ред в училище. Според него редът е необходимо условие за осъществяване на дейността на учителя. «За да може да се надява на какъв-годе успех, той преди всичко трябва да се погрижи да дисциплинира, да приучи тази безпорядъчна тълпа от кресливи деца да пази външен ред» - пише авторът [Училищна ..., 1894: 170]. Той смята, че външният ред няма отношение към възпитанието. Затова поставя и друга, «по-главна цел» на «разумната» дисциплина – «да приучи учениците да се подчиняват на закона и законната власт», да се дисциплинират умовете и сърцата на децата. Подчиняването на закона според автора следва да произлиза не от страх, а от разбиране и уважение към закона. Следователно той се обявява за съзнателна дисциплина. Затова призовава да се поддържа «авторитета на закона» [Училищна ..., 1894: 170]. Като трета комплексна цел на училищната дисциплина авторът посочва образуването на характера. Според него то е резултат от «практическият живот на сърцето, ума и волята» на възпитаника. Волята се упражнява чрез активни съзнателни усилия, насочени към самоусъвършенстване. Третата цел разкрива възгледа на автора за важната роля на дисциплината за развитието на личността [Училищна ..., 1894: 172].

Автор с псевдоним «Недялко» разглежда въпроса за ролята на дисциплината в статията си «Важността за дисциплината в училището». Според него тя е едно от най-главните средства за «образуване на характера» (схващане, което кореспондира с това за целта на дисциплината на предходния автор) [Недялко, 1895: 584]. Основанията му за това твърдение са следните:

- «дисциплината приучва учениците на постоянство и ред»;

- дисциплината привиква учениците към старание и труд, така те придобиват увереност в своите «сили»;
- чрез дисциплината се постига равновесие между буйните и слабите натури и се поражда търпимост и «задръжност» между тях;
- учениците се стараят да следват модела на поведение на учителя, който е «образец на справедливост и кротост» и «неусетно сами стават такива»;
- спазването на някои изисквания относно външния вид на ученика, учебниците и книгите му; отношението му към съучениците, близките и другите хора; тона, с който говори, влияе върху развитието на естетическото чувство у него;
- дисциплината се отразява върху учебните постижения („вървежа на обучението“). Усвояването на учебния материал зависи от вниманието и послушността на ученика, а „без дисциплина внимание е невъзможно, а послушност немислима“;
- „като следствие от една добра дисциплина ще имаме ученик, който е навикнал да бъде всякога точен в работите си, послушен, учтив, добродушен, и още много такива качества, а по-после ще имаме един примерен гражданин и човек“ – обобщава авторът [Недялко, 1895: 585].

Според автора най-добрата част от учителската колегия („най-добрите сили от учителското тяло“) признава важността на дисциплината, осъжда „чисто външната“ дисциплина и се стреми да постигне „вътрешна“, т.е. съзнавана дисциплина у учениците [Недялко, 1895: 583].

Ролята на дисциплината в образованието е подчертана и от Т. Икономов. В статията си „Няколко бележки върху за дисциплината в нашите училища“ той пише, че ред, дисциплина са необходими навсякъде, където общности от хора са насочени към постигане на определена цел. Авторът отъждествява двете понятия (ред и дисциплина) и уточнява, че „ред пък има там, където всичко се върши в свое време и на свое място, дето всеки съзнава и изпълня своите права и длъжности“. Това според Икономов е „първото условие и за успеха в училището“, тъй като и то е колективна институция; без ред е невъзможно развитието на „учебно-възпитателното дело“ [Икономов, 1898-99: 430].

Етапи на дисциплината в българското училище

Т. Икономов определя три етапа („фази“) на училищната дисциплина:

1. „Абсолютна покорност от страна на ученика към учителя (През епохата на възраждането);
2. Приятелска покорност с уважение към учителя (Това е уводът, епохата след освобождението ни до големите преврати в България);
3. Незачитане учителския авторитет и училищния ред (След големите преврати)“ [Икономов, 1898–99: 430].

Икономов разглежда и факторите, които оказват влияние върху дисциплината в различните етапи. Преди Освобождението необходимостта от просвета се свързва с идеята за духовна и политическа свобода. Откриването на училища и тяхната издръжка е проява на частната инициатива на българските граждани. Училището се възприема от родителите като „свещена сграда“, в която те даже „насила“ изпращат децата си. Учителят се ползва със завиден авторитет в училище и в обществения живот, родителите проявяват уважение към него и му оказват съдействие в „заставянето“ на ученика да изпълнява своите задължения. Това са предпоставките за абсолютната покорност на ученика. При тези условия в училище има строга дисциплина. Тя се постига не само чрез строгите наказания (Икономов не отрича прилагането на груби телесни наказания), а и в резултат на сътрудничеството между родители и учители, което оказва благотворно влияние върху училищната дисциплина [Икономов, 1898-99: 430-431].

След духовното и политическото освобождение според Икономов народът забравя средството, чрез което то е постигнато - просветата. Връзките между учителите и родителите се прекъсват. Бащата вече не възприема финансирането на училището като свой дълг „и всичките си грижи остави на държавата“. Нещо повече, образованието се приема за „нещо излишно“, за което се изразходват много средства. Учителят остава сам и авторитетът му „силно се понижава“ [Икономов, 1898-99: 431].

След големите преврати (вероятно Икономов има предвид суспендирането на Търновската конституция през 1881 г.) родителите „окончателно охладняват към училището“. Една от характеристиките на този период е възходът на личности, които не подбират средствата за постигане на своите намерения. Критерий за успех не са способностите, а принадлежността към „нашите“. „Това е началото на политическия ни разврат, който се отрази и на училището“ – заключава авторът [Икономов, 1898-99: 431].

Фактори на деморализация на училището и влошаване на училищната дисциплина

Икономов посочва 13 фактора, които оказват деморализиращо влияние в училището. Те се проявяват според него през втория и особено през третия етап, който започва след преврата през 1881 г. Тези фактори са:

- прекъсване на връзките между семейството и училището;
- подбор на кадрите по политически, а не по професионален признак – училището престава да се разглежда като основен фактор за професионална реализация;
- назначаване на учителите по политически, а не по професионални критерии – „туй се наруши основният принцип на възпитанието: държавата е длъжна да ръководи народното възпитание по правилата и законите на педагогията, а не по ония на политиката“ [Икономов, 1898-99: 432];
- преместване на учителите от едно училище в друго през учебната година („в интереса на службата“), което нарушава процеса на обучение и в двете училища – вътрешна деморализация на училището;
- загуба на учителския авторитет пред родителите, а чрез тях и пред учениците – следствие от превръщането му в „чиновник и партизанин“;
- ежегодна смяна на учителите в класа, които преподават по даден предмет, водеща до липса на единство в методите на преподаване. „Значи, в подобно училище няма единство, а дето няма единство, там владее хаос“ [Икономов, 1898-99: 433].
- „несъобразност на учителите по специалност“ – разминаване на квалификацията им и водените от тях учебни дисциплини, „тъй щото, химикът нейде е принуден да преподава География, историкът – Химия и Естествена История, или пък математикът – История и т.н.“. Така учителят става „надничар“, без любов към работата си и необходимите познания за нея [Икономов, 1898–99: 433].
- чести, понякога противоположни промени в нормативните изисквания - напр. намаляване на хорариума по един учебен предмет, а след това – отново увеличаване; включване, а през следващата година – изключване на учебен предмет от учебния план; различия в начина на прием на ученици в един и същ вид учебни заведения.
- „недобра тактичност от страна на училищната администрация“ – близки връзки на директора с една част от персонала, различия в изискванията спрямо учителите – води до раздор между тях и недоволство от „началството“;
- „машиниците от страна на някои учители“, насочени към по-добри постижения – отстраняване („изпъждане“) на слабите ученици преди изпит; издаване на тайни от учителския съвет пред учениците; съобщаване на учениците предварително темите за писмените работи;
- „лошите“ учебници, някои от които представят противоречива информация по определени теми, пораждаща съмнение у учениците;
- „лошите“ училищни помещения, които не дават възможност за осъществяване на необходимия контрол; големият брой ученици в клас и в училище. „Училище с повече от 200 ученика, без особен инспектор за дисциплината, не може да се похвали с добър ред“ – смята Икономов [Икономов, 1898–99: 434].
- „Като последен и, може би, най-важен фактор за развала на училищната дисциплина е крайната несолидарност в работата на учителите“. Икономов има предвид липса на единство в преподаването и в дисциплината – изисквания и методи [Икономов, 1898–99: 434].

Беглият поглед върху посочените от Икономов фактори разкрива, че те не са само проблем на образователните институции – сред тях има обществени, политически и педагогически, като голяма част са фактори извън училището и неговия контрол.

Исторически преглед на прилагането на телесни наказания в училище

През 1897–98 г. в два последователни броя е публикувана статия от руски автор, озаглавена „Пръчката и другите телесни наказания в историята на училищната дисциплина“, в която е направен кратък исторически преглед на прилагането на телесните наказания в световната педагогическа практика и отношението на някои известни педагогически мислители към тях. Авторът, назован М Аски, разкрива употребата на пръчката като дисциплиниращо средство още у древните индуси. Друго „варварско“ наказание, което те са използвали, е обливане на ученика със студена вода. Основният възпитателен принцип на страх Божий у старите евреи също насочва към наказанието, което намира

подкрепа, отразена и в Библията. „Не оставяй момчето си без наказание; ако го накажеш с пръчка, то няма да умре; ти ще го накажеш с пръчка, но ще спасиш душата му от пъкъл“ – пише в Соломоновите притчи [А-ски, 1897–98: 107]. Авторът ни пренася в Древна Гърция, където телесните наказания също не са изключение. Той цитира Аристофан, който разказва за обучението си в музикалното училище в Атина: „Учителят полека и с важност им пее песен или химна. Ако някой покажеше наклонност да сфалшиви, то го жестоко нашибваха“ [А-ски, 1897–98: 108]. Авторът разказва и за жестоката възпитателна практика в Спарта, където използват телесните наказания не само като метод за наказание за извършени нарушения от страна на младите спартанци, а и като средство за каляване на техните тела. „С цел да приучат децата да търпят болки, тях ги подлагали на бичуване при всеки удобен случай. Така, на годишните празници на Артемида Орфийска юношите били шибани до кръв. При това присъствали и самите им родители, които ги увещавали да бъдат твърди и мъжествени...“ [А-ски, 1897–98: 108].

В Древния Рим употребата на пръчката също не е изключение, а като по-крайно средство се използва и камшикът. Срещу тази дисциплинираща практика се обявява Квинтилиан. Според него страхът, който тя предизвиква, „обуздава някои, но унижава други“. Боят унищожава чувството за срам и поражда страх. „От своя страна – пише той – аз предпочитам ученик, който е чувствителен към похвалата, който се въодушевява от славата и когото несполуката разплаква“ [А-ски, 1897–98: 109]. Следователно Квинтилиан е привърженик на позитивното нравствено въздействие върху ученика.

През Средните векове в Европа под влияние на аскетичните монашески възгледи училищната дисциплина е с „особено суров характер“. Пръчката остава основно възпитателно средство. „Друга разлика не съществува, бележи един историк, освен тази, че пръчките в XV в. са били два пъти по дълги, отколкото в XIV“ [А-ски, 1897–98: 109]. Според автора резултатите от такава дисциплина са „невежество, грубост и неукротима дивост в учениците“. Мартин Лутер се обявява категорично против възпитателната практика в тези „дяволски училища“, основана на насилието. „Досегашните училища са били тъмници, ад – пише той; - досегашните учители – тирани и палачи, които бият децата без мярка и жалост, като ги карат да учат с непоносими усилия и нищожна полза“ [А-ски, 1897-98: 110]. С „по-хуманен и по-свободен характер“ е рицарското възпитание, но и то не е напълно лишено от използването на пръчката. Бъдещият рицар се освобождава от нея на 14-годишна възраст, когато придобива званието оръженосец. В Герамия той получава по време на този обред една последна плесница като знак, че това е краят на телесните наказания [А-ски, 1897-98: 111].

През епохата на Ренесанса училищната дисциплина не претърпява значителни промени. Основа за това твърдение дава Монтен, който категорично възразява срещу насилието в училище. „Вместо да заинтересуват и привлечат към работа децата с кротки и разумни средства, нашите педанти всъщност не дават на учениците си нищо друго, освен пръчки и линии, страх и жестокост. Махнете това насилие! Махнете това принуждение, от което – аз съм искрено убеден – няма нищо по-глупаво и по-развратно! [...] Ако това бе оставено на мене, то аз би украсил училищата с изображенията на Радостта и Веселието, на флората и грациите... щото да изпитват удоволствие там, дето е тяхната полза“ – пише Монтен [А-ски, 1897–98: 112].

Въпреки че представителят на Реформацията Мартин Лутер „почти съвсем“ отхвърля телесните наказания, те продължават да се прилагат масово в протестантските училища. „Най-добрите поправителни средства в тях били: пръчка, бой, ругание, подигравка с телесните недостатъци и др.т.“. Авторът допълва тази мрачна картина с твърдението, че има оплаквания от учителите в Базел, които обичайно се обръщат към учениците с „овци и други оскърбителни прякори“ и си служат с ритници, удари, дърпане на косата и ушите, макар че училищните правилници забраняват използването на наказания, освен бой с пръчка по определени части на тялото [А-ски, 1897-98: 183].

Авторът обобщава, че в средновековното общество телесното наказание като метод на дисциплиниране е водещо. Пръчката – пише той – „намерила гостоприемно убежище не само в училището, а и в църковната дисциплина, и в салоните на буржоазията и аристократите“. Като доказателство привежда примери с крал Людовик XVI, който официално дава право на учителя на сина си да го наказва, и крал Хенрих IV, който изразява недоволство, че учителят не го информира дали бие сина му. „Ако не правите това – заявява Хенрих IV, - то аз желая и искам, щото да го биете винаги, когато заслужи това с упрямството си или с друга някоя простъпка, понеже аз отлично зная, че няма нищо друго в света, което би го направило по-добър. Това аз зная от личен опит, защото когато аз бях на неговите години, мене добре ме тупаха“ [А-ски, 1897–98: 183]. Тези данни разкриват положителното отношение на различни социални слоеве на средновековното общество към телесното

наказание и преобладаващото мнение, че то няма алтернатива. Това дава пълна свобода на учителите за масовата му употреба в училище.

Пръчката се запазва като възпитателно средство и в йезуитските училища. Но според йезуитите не съответства на достойнството на учителя да наказва учениците със собствените си ръце. Затова те въвеждат службата на т.нар. „официален дисциплинатор“, който се определя измежду слугите. Той осъществява функциите на „главния езекутор“, следователно привежда в изпълнение определените наказания. Сред учениците се избира „декурион или претор“, който упражнява надзор върху реда в класа и в отсъствие на официалния дисциплинатор изпълнява неговите задължения. Макар *Ratio Studiorum* (съчинение, вкл. пълна училищна програма и нравствен кодекс на йезуитското общество) да препоръчва умереност, според автора има свидетелства за употреба на телесни наказания. „Очевидно - заключава той, - езекуцията е била въведена от йезуитите в правилна, точно регламентирана система, много отделни черти от която може би не са дошли до нас, понеже йезуитите имали обичай да пазят в тайна много неща от другите. В всеки случай, несъмнено е, че времето на йезуитското господство в ерата на възпитанието е било време и господство на пръчката“ [А-ски, 1897–98: 185].

Според автора „решителна присъда“ на телесните наказания произнася английският философ и педагог Джон Лок. „Пръчката е робска мярка, която възпитава робски нрави“ – твърди Лок. Но и той прави отстъпление относно прилагането на телесни наказания - в случай на „необикновена опърничавост и непокорност от страна на детето“ допуска употреба на пръчката [А-ски, 1897–98: 186]. Последовател на неговите възгледи е известният парижки професор Ролан. В своя „Трактат за науките“ той повтаря съжденията на Лок и се обявява за „меки средства“. Колебливото му отношение към телесните наказания се дължи на текст в Библията, който може да се тълкува в тяхна полза. Това колебание е отразено в схващането, че те са допустими, но само в изключителни случаи [А-ски, 1897–98: 187].

Педагогическата практика в училище не се променя под влияние на хуманистичните възгледи. Авторът открива първите следи на такова влияние в педагогическата система на конгрегацията „Братя на християнските училища“, основана през 1684 г. от Ла-Сал в Реймс, Франция. Но в първото издание на „Устав на християнските училища“ от 1720 г. телесните наказания не само се допускат, но и се регламентират подробно. Ла-Сал определя пет вида наказания: мъмрене, епитимия, наказание с ферула, пръчка и изключване от училище. Три от тях са свързани с телесни въздействия. Епитимииите са особен вид наказания – напр. ученикът стои на колене и учи наизуст определени страници от книга, като държи книгата половин час без да мърда; ученикът стои неподвижен със скръстени ръце и наведени очи и др.т. Ферулата, използвана като дисциплиниращо средство, е „инструмент, който състои от две съшити кожени ремички на дължина от 12 см. Дръжката трябва да има обла форма и 2 см в диаметър; от една страна тя трябва да бъде нарязана за по-сгодно хващане“ – пише в „Устава“ [А-ски, 1897–98: 188–189]. С това наказание се санкционират нарушенията: 1) неподготвеност за урока и немирност; 2) закъснение и 3) непослушание. Пръчката се употребява при следните простъпки на ученика: „1) когато откаже да се покорява; 2) когато никак не е учил урока си; 3) когато, вместо да пише, дращи по тетрадката си; 4) когато се бил с другарите си; 5) когато с недостатъчно усърдие се моли в черква; 6) когато показвал недостатъчна „скромност“ през време на богослужение или на урока по катихизис, и 7) когато избягвал от училището, от посещение на богослужението и уроците по катихизис“. Обичайното наказание с пръчка е три „обикновени удара“, повече от пет удара се нанасят само със специално разрешение от директора [А-ски, 1897–98: 189]. Уставът регламентира след изпълнение на наказанието ученикът „с кръстосани ръце смирено да коленичи на сред стаята пред учителя и да му благодари за изправлението, а после да се обърне към разпятието, за да благодари за същото на Бога и да Му обещае, че вече не ще повтори простъпката, за която току що е наказан“ [А-ски, 1897–98: 190]. Авторът цитира Кант, който заявява, че е абсурдно да принуждаваме децата, които наказваме, да ни благодарят и да ни целуват ръцете, защото това означава „да се стремим да направим робски твари“. След подробната регламентация на средствата и технологията на телесните наказания, Ла-Сал смекчава жестокостта, като препоръчва: „От любов към Бога не бийте по ръцете, старайте се, по възможност, никога да не биете децата“ [А-ски, 1897–98: 190].

Авторът подчертава огромната роля на Жан-Жак Русо и неговата „знаменита теория“, отразена в „Емил, или за възпитанието“, която води до коренни преобразувания във възгледите за същността и методите на възпитание. Изтъква приноса и на неговите последователи, и най-вече на Й. Песталоци, за хуманизиране на възпитателния процес и на дисциплината, в частност. Не пропуска да спомене, че

още дълго време пръчката властва в училищата в Англия, в Русия и в други страни. В края на статията авторът заключава, че днес вече е невъзможно връщането на тази дисциплина на старото, не особено добро време, че високата степен на развитие на човешкото достойнство е прогонило от педагогическата практика „онези груби, варварски наказания, които унижават това достойнство и които са несъвместими с него“ [А-ски, 1897–98: 191].

Относно правилата в училище

Неизвестен автор на статията „Училищна дисциплина“ поставя въпроса за дисциплинарния правилник в училище, който съдържа училищните закони за учениците. Не всички изисквания в него се отличават „с целесъобразност и разумност на истински закон“ – според автора някои са неточни и неопределени и позволяват нееднозначно тълкуване, други не диференцират изискванията според възрастта на учениците, а са еднакви за първокласника и седмокласника. Но главното зло е, че част от учителите се отнасят с небрежност към правилника и самите те не спазват изискванията, които отправят към учениците, а това поражда „недоверие към нравствените правила“, които би следвало да се възприемат от учениците като „свети и непогрешими“. Авторът изисква от учителите сериозно отношение към училищния правилник – подробно разясняване на новопостъпилите ученици; често напомняне, че учениците трябва да се подчиняват не на волята на отделни личности, а на общите и неизменни правила. Това отношение на учителите според автора ще формира у учениците уважение към правилата [Училищна ..., 1894: 173–174]. Ако учениците възприемат училищните закони и правилници като формалност, а спазването им и съответното санкциониране за неспазване - в зависимост от волята и моментното настроение на учителя, то уповаването на тези правилници е безполезно [Училищна ..., 1894a: 259].

Критика на прилаганите методи на дисциплиниране

В статията „Индивидуализация на наказанията“ авторът Г. Петров разглежда същността на наказанието като метод на дисциплиниране на учениците. Според него „под наказание трябва да разбираме онези страдателни средства, които се упражняват върху ученика, при известно престъпно деяние от негова страна, за да се удовлетвори истината, дълга и справедливостта“ [Петров, 1899–1900: 92]. Наказанията имат поправителен и превантивен характер, целта им е да предизвикват асоциация („свързка“) на постъпката с нейните последици. Така в наказанията Петров открива две страни: „изкупителна“ – престъпникът трябва да претърпи определени страдания за грешката си; и „изправително-предохранителна“ – тя има значение за бъдещото му поведение [Петров, 1899–1900: 92]. Петров поставя като основно изискване при налагането на наказания справедливостта. Според него справедливо налаганите наказания съобразно индивидуалността на ученика ще предотвратят появата на „недоволници“ сред наказаните ученици. Непоследователността и нееднаквото възмездие на нарушителите на реда, налагането на наказание без вина на ученика са отрицателни прояви на учителя. Петров определя като „смъртен грях“ наказанията, с които се цели задушаване на самостоятелността и самоинициативата на ученика, съзнателните проявления на защита на правата и личното му достойнство. От ученика не трябва да се изисква пасивна покорност, а съзнателно подчинение на нравствената мощ на учителя. Следователно, Петров препоръчва постигане на съзнавана дисциплина. Той цитира английския педагог Хърбърт Спенсер, който определя, че задачата на възпитанието е формиране на „същество способно да се управлява, а не да бъде управлявано от други“. Авторът се позовава на авторитета и на Джон Лок, който препоръчва: „Колкото по-рано се обръщате с детето, като с възрастен човек, толкова по-скоро то става човек“ [Петров, 1899–1900: 93–94].

Петров отрича използването на „грубо осезателните средства“ за налагане на дисциплина. Според него наказанията и грубите заповеди предизвикват у учениците „омраза, ужас, отвращение към труда и добродетелите; с грубите мерки се убива куража им, те стават страхливи, лукави, жестоки, с дух дребнав и рабски“ [Петров, 1899–1900: 94]. Авторът изразява възгледа, че възпитанието се състои в приучване на учениците да следват разума и волята си, а не да се подчиняват на случайни прищевки. А грубите наказания не само, че не развиват ученическата самодейност, а и „затъпяват чувствата и убиват всяка охота за свободна дейност“ [Петров, 1899–1900: 94]. Петров отрича наказанията, които се основават на страха, и ги определя като най-жестоки. Такова наказание е заплахата. Със заплахи не може да се провокира полезна дейност, а страхът няма да направи ученика внимателен и прилежен – смята авторът. Там, където властва страхът, отсъства веселото настроение на духа, жизнерадостта, която е присъща на детската природа. Страхът

възпитава низки и раболепни хора, а не възвишени и твърди характери. Ето защо той трябва да се прогонва с всички възможни средства, така че „от безпомощните, слаби и беззащитни деца да се подготвят хора с твърд и определен характер, - ето истинската задача на възпитанието“ – заявява Петров [Петров, 1899–1900: 95].

Той класифицира наказанията в три категории:

1. учителят изразява недоволство пред ученика „престъпник“;
2. отнема удоволствието от него;
3. причинява му недоволствие, по-точно, отнема му свободата.

Петров заявява, че тези три вида наказания представляват целия наказателен кодекс в училище [Петров, 1899–1900: 95]. Той ги представя подробно на читателя.

Недоволството си от определена простъпка на ученика учителят изразява със строг поглед, „натъртен“ глас, напомняне, заканване. Според автора изразеното по този начин отношение към нея е „безусловно вредно“, тъй като гневът на учителя е лош съветник и е заразителен [Петров, 1899–1900: 96].

Отнемането на удоволствието от ученика се състои в лишаване от нещо – разходка, игри, - което е привлекателно за него. Това наказание е определено от автора като „жестоко и безчовечно“, „престъпление“, тъй като лишаване от възможността на детето да бъде на чист въздух е нездравословно. Към този вид наказание – отнемане на удоволствието - Петров причислява и поставянето на наказания ученик на отделен стол и прикачването на унижително название. Това наказание също е неподходящо, тъй като чувствителният ученик не би достигнал до това положение, а на нечувствителния това наказание няма да повлияе. „Този стол, който не го стресна по-рано, ще го подтикне ли към работа, ще ободри ли задрямалия през всяко време ученик, ще поправи ли ленивеца и нехайника? Съвсем не“ – заявява авторът [Петров, 1899–1900: 96].

Той опровергава общоприетото схващане, че по-строгото наказание е с по-сигурно въздействие. Според Петров това схващане е погрешно: „физическата и нравствена чувствителност се притъпява от привычката... Честите наказания, били те и най-груби и жестоки, или слаби и не толкоз обидни, затъпяват чувствителността, огорчават учениците и ги правят равнодушни и към най-строгите наказания“ [Петров, 1899–1900: 97].

Петров се противопоставя и на поощренията („похвалите“), които се разглеждат като „възпитателно-поощрителни“ средства. Според него добрите, способните и прилежни ученици нямат потребност от поощрителни мерки; те са осъзнали задълженията си, свързани с училището и похвалата би имала незначителен успех спрямо тях. Тя може да има обратен ефект, като предизвика възмущение у останалите ученици [Петров, 1899–1900: 93]. „Такива възпитателно-изправителни мерки действуват отрицателно – пише Петров. - Те са средства, които имат ужасни последствия: развиват гордост, надменност, надудост и глупави претенции у неколцина, а на другите внушават ужасната мисъл, че те са хора негодни, изхабени, некадърни за нищо, че от тях не може да се очаква да бъдат добри ученици и полезни граждани и др.“ [Петров, 1899-1900: 94]. Авторът разглежда поощренията като наказания за „ленивите, непокорните и твърдоглави“ ученици, които не поправят, а усилват тези пороци.

В статията си «Важността за дисциплината в училището» автор с псевдоним Недялко отрича категорично телесните наказания. Според него те са пречка за обичта между учители и ученици, а омразата поражда непослушание. «Само при една кротка, разумна дисциплина – пише авторът, – която е основа на послушността, децата ще изпълняват всички заповеди и малко по малко привикват да бъдат точни, редовни и послушни» [Недялко, 1895: 585].

Свидетелство за употребата на телесни наказания в училище е едно окръжно на Инспекцията на Берковското учебно окръжие от 5 март 1896 г. В него инспектор М. Пундев уточнява същността и видовете телесни наказания: “под телесни наказания се разбира всякакъв вид побой като: удране с пръчка, плесници, теглене на уши, за коса, туряне на колене, затвор насаме или в изби. Грубите и гневливи обръщения и кряскания на учителя, които сплашват детето, са така също двойно вредителни: те измъчват тялото и душата на детето. И те се срещат за жалост още в нашите училища” [Хроника, 1895–96: 792]. Това окръжно става повод за публикуване в раздел „Хроника“ на материал, озаглавен „Телесните наказания в нашите училища“. Авторът, по всяка вероятност редакторът, изразява възмущението си от употребата на телесното наказание като „средство за въдворение дисциплина и успех в училищата“ [Хроника, 1895–96: 791]. Той се обявява за „нравствен преврат“, който да направи хората по-хуманни и милостиви. За това разчита на учителите, които призовава: „Изхвърлете от храмовете на науката и възпитанието „дървения господ“, учете децата на кротост,

милост, себеуважение и зачитание ближния, възпитавайте у них хуманни чувства“ [Хроника, 1895–96: 792].

Още през първата годишнина от издаването на списанието Ж. Стойчев публикува статията „Телесните наказания в нашите училища“, в която не дава категоричен отговор относно ползата и вредата от прилагането им като метод на дисциплиниране. Той само излага тезите на противниците и защитниците на този метод. Противниците смятат, че телесните наказания са вредни и във физическо, и в нравствено отношение - те нанасят физически „вреди“, унижават човешкото достойнство, притъпяват чувствителността и в резултат на това може да се формират насилници [Стойчев, 1893–94: 458]. Защитниците изтъкват, че телесните наказания все още се прилагат в по-развитите държави като Англия и Германия. Освен това продължителното робство у нас е утвърдило насилието и на боя се гледа като единственото средство, чрез което „можем да заставим учениците да се учат“ [Стойчев, 1893–94: 459]. Авторът оставя читателя сам да си отговори на въпроса справедливо ли е да се наказават учители, които престъпват закона, като налагат телесни наказания на своите ученици.

През 1901 г. в списанието е публикувана статията „За някои лоши страни на телесното наказание“ от А. Мол. В нея отново този метод на дисциплиниране не се отрича напълно, въпреки, че се признават вредните последици от неговото прилагане. Авторът посочва „телесните повреди“ като една от тях, но се фокусира върху сетивните наслади, които изпитват някои учители, а и ученици, при неговото прилагане [Мол, 1901: 589–590]. Мол достига до извода, че телесните наказания може да се използват при спазване на определени ограничения – да се забранят „ударите по задника“ като най-вредни (най-безопасни според него са ударите с пръчка по дланта), да се забрани на младите учители да налагат телесни наказания и „да се позволява това само на хора зрели и въздържливи“ [Мол, 1901: 590–591].

В статията си „Училищната дисциплина и наказанията в народните училища“ руският педагог Н Ларионов подлага на критика прилаганите в училище методи за постигане на дисциплина. Той изразява убеждението, че въпросът за училищната дисциплина е разработен едностранчиво и използваните в педагогическата практика наказания противоречат на „педагогическите начала“. Рецептите, прилагани в един или друг случай на дисциплинарно нарушение в клас, според него не са мотивирани и преследват „чисто вънкашен ред в класа“. Той е необходим само за учебните цели, които преследват учителите, забравяйки за необходимостта от възпитателно въздействие върху детето „като на човек, а не само като на ученик“ [Ларионов, 1897–98: 465].

Ларионов основно разглежда две често използвани в практиката наказания - временно отстраняване на ученика от клас и оплакване от страна на учителя на родителите. Според руския педагог временното отстраняване на ученика от клас се прилага често от учителите като наказателна мярка спрямо „постоянните немирници“ и сравнително рядко – спрямо „случайния немирник“. Ларионов твърди, че е обичайно от урок да се отстраняват 4-5 ученици – „мярка, която не иска размишления, па и при това изведнъж избавя учителя от ония ученици, които го безпокоят“ [Ларионов, 1897–98: 467]. Аргументът на учителите за прилагането на това наказание е, че никакви други мерки не въздействат върху немирниците, които възпрепятстват нормалното провеждане на учебните занятия, като отвличат вниманието на съучениците си. Учителите действат съобразно принципа: „по-добре е да се пожертвуват интересите на един ученик в полза на мнозинството“ [Ларионов, 1897–98: 467]. Авторът се противопоставя на този принцип, като обявява, че никой няма „нравствено право“ да жертва във възпитанието нечий интереси, макар и на един ученик. Той призовава да се търси изход, при който да не страдат интересите „нито на единиците, нито на мнозинството“ [Ларионов, 1897–98: 466].

Според Ларионов резултатите по отношение на наказания ученик са отрицателни, особено, ако тази мярка се прилага често: „учениците не само привикват към това наказание, но даже ще им е драго да си отдъхнат от мъчителния урок, а от тука вече има една крачка до сериозното и обмислено немирство, с което да накарат учителя да ги отстрани от клас“ [Ларионов, 1897–98: 467]. Освен това тази мярка може да предизвика съчувствие, и даже завист у съучениците на наказания. Отстраняването на ученика от клас го лишава от възможността да присъства в урока и да усвоява знания. Ларионов заявява, че учителят няма право да иска от ученика онова, от което сам го лишава. Руският педагог критикува „установения крайно едностранчив и тесен възглед върху дисциплината: учителят е приготвил да съобщи в часът известна сума сведения, а един ученик му бърка, значи – трябва да го отстрани“. Този възглед разграничава „учението“ от възпитанието, което остава на заден план [Ларионов, 1897–98: 468, 469].

Руският педагог изразява мнение, че учителят няма „нравствено“ право да отстранява ученик от клас, тъй като го лишава от „доброто и разумно наглеждане“ в училището, на което родителите разчитат. Това е една от причините за пропагата в доверието между училището и семейството. Учителят вижда причините за немирството на ученика в лошото възпитание от родителите, а пък те гледат на училището с недоверие заради отстраняването на детето им от клас, което му се отразява неблагоприятно в нравствено отношение („разваля“ го) [Ларионов, 1897–98: 468]. Не без основание авторът задава въпроса: ако ученикът в училище под надзора на учителя и въщи под родителския надзор нарушава реда и „прави пакости“, то кой може да гарантира, че, оставен на свобода, той ще се държи „скромно“ и ще устои на множеството съблазни? Отстраняването на ученика от клас е израз на педагогическо безсилие – смята Ларионов. Той достига до извода, че колкото повече наказания използва учителят, толкова дисциплината става „по-лоша“. Това разкрива несъобразността на много от прилаганите наказания, включително и отстраняването от клас [Ларионов, 1897–98: 468].

Другият вид наказание, който Ларионов коментира, е „оплакване“ от страна на учителя на родителите на провинилия се ученик. Целта на тази дисциплинарна мярка, прилагана в руските училища, е родителите да въздействат върху детето си, обикновено с наказание. Според Ларионов връзката между училището и семейството е желателна, родителите са длъжни да знаят за учебните постижения и поведението на детето им в училище. Смисълът на тяхната информираност е не за да го наказват за неговите простъпки, за които то вече е получило наказание от учителя, а за да предотвратят бъдещи такива с „предупредителни мерки“ [Ларионов, 1897–98: 603]. Руският педагог твърди, че съдействието от повечето родители, особено селяните, е наказание с пръчка. Резултатите от това са „печални“: детето е оскърбено и изпитва към учителя ненавист и страх, родителите също „неволно в душата си обвиняват учителя“. Възниква „взаимно недружелюбие между ученика и учителя“, което възпрепятства процеса на възпитание [Ларионов, 1897–98: 604].

Ларионов разглежда тази мярка като проява на „педагогическа некадърност“ и стремеж да се демонстрира власт над ученика. Според руския педагог щом учителят е безсилен да се справи с немирството на ученика в училище, то не може да се очаква, че родителите „ще са по-силни от него да се борят с простъпките на децата си“, извършени извън тяхното наблюдение. „Нема силата на родителите се заключава в правото да подхвърлят своето дете на телесно наказание?“ – пита Ларионов [Ларионов, 1897–98: 604]. Според него очакванията на някои учители са точно такива. Той смята, че двойното наказание за една простъпка – лично от учителя, и повторно – чрез родителите, отдалечава училището от учениците и семейството. Авторът привежда примери за подобни оплаквания и относно слабите учебни постижения на детето, приписвани на неговата „леност“, които понякога се дължат на ниски интелектуални способности. „Да наказваме е по-лесно, отколкото да помогнем, но заслугата на учителя, който само наказва и се оплаква, не само е никаква, тя е просто отрицателна“ – заключава Ларионов [Ларионов, 1897–98: 605].

Той достига и по-далеч: отрича всички наказания като „непедагогически“, противоречащи на психологията. Прилаганите в съвременната му педагогическа практика наказания според него са основани на предизвикването на неприятни усещания (и чувства – б.м.): срам, лишаване от свобода, лишаване от другарското общество, страх, глад и др.п. Презумпцията е, че детето ще се въздържа от простъпки поради страха от неприятните усещания. Последниците според Ларионов са неблагоприятни – детето се стреми да излъже учителя, стремейки се да избегне наказание, а учителят го подозира и се стреми да го „улови“ в нарушение. В резултат на това се поражда взаимно недоверие между учителя и ученика [Ларионов, 1897–98: 606]. Освен това, учениците привикват към наказанията и постепенно чувството за срам у тях се притъпява. Отначало и най-малката бележка се възприема като тежко наказание, а по-късно и суровите наказания нямат такъв ефект, а това е „нещо лошо“ и далеч от истинските задачи на училището – смята Ларионов [Ларионов, 1897–98: 609].

Т. Икономов също достига до отрицание на наказанията, твърдейки, че досегашната училищна история е доказала, че „само с сухи правилници и наказания не се въдворява добра дисциплина в училището [Икономов, 1898–99: 430].

В статията си „Как да се оценява успеха и поведението в училище“ И. Маналов изразява отрицателното си отношение към утвърдената практика на оценяване на ученическото поведение. Според него учителите субективно оценяват поведението, като санкционират с по-ниски оценки „здравите, пъргави и буйни натури, които представляват по-голяма трудност при възпитанието и причиняват повече „главоболия“ на възпитателите [Маналов, 1895–96: 684]. При повече усилия и тактично ръководство според Маналов те биха били «най-добрите ученици». Но учителите предпочитат «кротките, смазани, бледни и усърнали деца», които им създават най-малко грижи.

Авторът предлага радикално решение на проблема за оценяването на поведението на учениците – да се премахне количественото оценяване, а в годишните свидетелства да се вписват само нарушенията, които ученикът е извършил през учебната година [Маналов, 1895–96: 684–685].

В нормативните документи се подчертава, че намаляването на поведението не е наказание, т.е. не може да се разглежда като “мярка за поправка на ученика”. “Бележката за поведението – пише в окръжно № 4176/13.04.1899 г. – означава само това, дали ученикът е наказан или не през годината, затова няма силата и характера на наказание. [...] Наложеният на ученика през годината наказателни мерки служат за основа, да се определи поведението на ученика” [Сборник ..., 1943: 684]. На практика обаче намаляването на поведението често се използва от учителите като вид наказание.

Г. Петров също коментира тази мярка. Той привежда примери за несъобразно спрямо извършеното нарушение от ученика намаляване на поведението му – че като дежурен не е изтрил дъската, че си чисти зъбите с клечка в час, че задава въпрос извън темата на урока, че се смее в клас, че не е извършил възложената домашната работа. Според Петров резултати от това наказание няма. Оценката на поведението се е възприемала като важна тогава, когато е била резултат от наложени наказания за извършени простъпки. „Сумираните наказания определяха поведението, но сега не е така – пише Петров. – Единственото наказание е намаление поведението с 1, 2 и 3 единици“ [Петров, 1899–1900: 97]. Това според него означава, че учителите не разбират същността на наказанието.

Препоръчани методи и техники за превенция на нежелателното поведение и постигане на дисциплина

В статията «Училищна дисциплина» от 1894 г. неизвестен автор се обявява за «разумна училищна дисциплина». Според него тя може да бъде постигната не чрез наказания, а с «поддържане авторитета на закона», което се реализира чрез всички методи на нравственото възпитание – разяснения, внушения, убеждения и чрез личния пример на възпитателя [Училищна ..., 1894: 170]. Авторът се обявява против «произволното необмислено осъждане на детските простъпки». Според него една обидна дума може да наруши авторитета на възпитателя завинаги. «Девизът на справедливия съд е: «По-добре да оправдаеш десет виновни, отколкото да обвиниш един невинен». Възпитателят трябва да помни и спазва това правило. Авторът смята, че последиците от несправедливо наложените наказания не са незначителни [Училищна ..., 1894: 171]. Според него учител, който търси спасение в наказанието, е неспособен и като учител, и като възпитател – защото не е съумял да преподава занимателно и да привлече вниманието на учениците, и защото не е могъл да ги подчини по време на преподаване с нравственото си влияние. Само след изчерпване на всички средства за «убеждаване и вразумяване», може да се пристъпи към «безпрекословно покоряване». Ако ученикът продължи да упорства, «трябва да се прибегне до строгостта на закона», т.е. до наказание [Училищна ..., 1894а: 260]. Авторът задава въпроса: Защо същият клас, който е недисциплиниран при един учител, при друг има примерно поведение? Отговорът е: «Ето защо: сериозен и тактически учител върши работата си така, че в време на неговото преподаване не може и дума да стане за поведение, или, ако стане, то в твърде редки случаи» [Училищна ..., 1894а: 259].

Препоръката на руския педагог Ларионов към учителите е да лишат учениците от възможност да „немирстват“, да предотвратят немирствата на учениците, като съсредоточат вниманието им върху занятията. Това схващане кореспондира с мисълта на Коменски: “Ако учебните занятия са добре организирани... - отбелязва той, - те сами по себе си са примамка за разума и със своята привлекателност увличат и пленяват всички... Когато това не е така, не са виновни учениците, а учителите” [Коменски, 1992: 219]. Според руския педагог основен стремеж на „душата“ е да разширява постоянно своята дейност. От тук следва, че „задачата на училището е да даде материал за удовлетворение на това стремление, да даде на детето труд според силите му“ [Ларионов, 1897–98: 606]. Изпълнението на тази задача предотвратява простъпките и немирствата, които са пряко следствие на неудовлетворения стремеж към дейност. Затова Ларионов вижда тяхното лечение в труда, в работата на ученика, а не в наказанията, които правят този труд отегчителен. „Ето защо педагогиката изисква да се даде на детето по-голяма самостоятелност; а ролята на учителя е да даде на детето материал за умствен труд, като го облече в най-достъпна за възприемане форма“ [Ларионов, 1897-98: 607].

Той препоръчва една техника („похват“) за поддържане на вниманието на учениците и предотвратяване на нарушаване на дисциплината: никога да не се започва една „работа“, докато вниманието на всички ученици, без изключение, не бъде фокусирано върху нея. Ако по време на урок

един или няколко ученици са невнимателни и отвличат вниманието и на съучениците си, учителят трябва да прекъсне „работата“ и да я започне тогава, когато отново привлече вниманието на всички ученици върху нея. Според Ларионов учителят ще загуби за това много по-малко време, отколкото в мъмрения и наказания. Наклонността на някои към развлечения и забавления не може да се пресече с наказания; „трябва търпеливо, но неотклонно да присаждаме у детето охота към труд, а не да я убиваме с възбуждане на неприятни усещания“ – препоръчва руският педагог [Ларионов, 1897–98: 607]. Ако училището признае наказанията за „ненормални и нежелателни“ явления и се насочи към превенция на нежелателните дисциплинарни нарушения с целесъобразно насочен труд, това ще се отрази благотворно върху взаимоотношенията на училището и семейството [Ларионов, 1897–98: 608].

Заклучението на Ларионов е, че най-същественният фактор за постигането на дисциплина са „правилно и целесъобразно наредените училищни занятия, трудът“, които зависят изцяло от учителя. Това поставя въпроса за неговата личност и качествата, които следва да притежава. Според Ларионов „търпение, обмисленост и спокойствие“ са необходимите качества, от които непосредствено зависи дисциплината на учениците. „Всяко искание на учителя, изказано с кръсък, с гняв, с раздражение, всякога извиква неволен протест от страна на децата, които виждат в това искание един каприз на учителя; настойчивият, но спокоен, учител всякога ще накара детето да се подчини без насилие“ – убеден е Ларионов [Ларионов, 1897–98: 608].

В статията „Индивидуализация на наказанията“ Г. Петров противопоставя двата подхода на учителя за постигане на влияние върху учениците: „единият и най-често практикуваният е пътят на грубата сила – тиранията, а другият, – известен, но слабо засъпен е: учениците сами да чувствуват упражняваното над тях надмощие, без да им се внушава да се подчиняват или да им се заповяда“ [Петров, 1899–1900: 92]. Авторът утвърждава втория подход, при който учителят постига авторитет чрез „кротко и милозливо отнасяне с учениците“, чрез убеждаване, внушаване, съвети и разяснения. Резултатите от такова въздействие са „по-трайни и сигурни“, отколкото чрез силовия подход, при който принудително – чрез заповеди и наказания – се постига страхопочитание. Защо тогава учителите предпочитат пътя на силата? Отговорът на Петров е, че вторият подход изисква време, системен труд и непрекъснати усилия от страна на учителя, последователност в действията и умение, докато „да се заповяда и накаже *е тъй леко и тъй просто*“ (к.н.-Г.П.). Това дава основание на автора да заключи, че учителското нежелание и нехайство са една от най-важните причини за „развратеността“ на учениците [Петров, 1899–1900: 92].

Той не отрича напълно наказанията, а се обявява за тяхната „индивидуализация“, т.е. налагането им съобразно личността на ученика. Петров препоръчва на учителя „с най-голяма старателност да изучи причините“ за извършеното нарушение и след това да пристъпи към наказанието. Необходимо е да прояви съчувствие към ученика, за да постигне разкаяние и чувства, противоположни на онези в момента на осъществяване на простъпката [Петров, 1899–1900: 96]. Наказанията няма да постигнат желаната цел, ако не са съобразени с „душевния и телесния живот на ученика“, с неговата индивидуалност („индивидуум“). Според Петров „остаряла мярка“ е да се наказват еднаквите нарушения с „една определена наказателна норма, която игнорира душевния живот“ на нарушителя; „наказанието трябва да се определя *не според престъплението, а според индивидуума, който ще го понесе*“ (к.н. – Г.П.) [Петров, 1899–1900: 97]. Само при такава индивидуализация на наказанията те ще бъдат „равномерни, справедливи и изправителни“, а резултатите от тях – „трайни и сигурни“ – смята Петров [Петров, 1899–1900: 98].

Заклучение

Прегледът на статии в сп. „Учител“, отразяващи възгледите на педагози относно дисциплината в образователните институции, насочва към следните изводи:

- Редакторът и мнозина от авторите на сп. «Учител» осъзнават важната роля на дисциплината за развитието на личността на ученика и за образователния процес (неизвестен, „Недялко“, Икономов). Като основна цел на дисциплината определят «образуването на характера» (неизвестен, „Недялко“).
- Всички автори са противници на „дисциплината на старото време“ (А-ски), основана на принудата и насилието над детето. Те се обявяват за «разумна» (неизвестен), «кротка, разумна» („Недялко“), «добра» („Недялко“, Т. Икономов), „вътрешна“, т.е. съзнавана („Недялко“) дисциплина.
- Някои от тях се обявят против наказанието като метод на възпитание, в частност на дисциплиниране на детето (Н. Ларионов, Т. Икономов), други критикуват отделни видове

наказания – телесните наказания (всички автори, с изключение на Стойчев и Мол, които не ги отричат категорично), заплахата, лишаването от удоволствие, вкл. и от свобода (Г. Петров). Г. Петров отрича и поощрението като метод за постигане на дисциплина.

- И. Маналов и Г. Петров коментират оценяването на поведението на учениците като дисциплинарна мярка. Маналов я отрича напълно, а Петров се противопоставя на практиката тя да се използва като наказание.
- Авторите посочват различни стратегии за предотвратяване на нежелателните прояви на децата и учениците и постигане на дисциплина без упражняване на принуда. Те са ориентирани към превенция и «поддържане авторитета на закона», което се реализира чрез различни методи на нравственото възпитание – разяснения, внушения, убеждения и личния пример на възпитателя (неизвестен, Г. Петров); превенция чрез правилно и целесъобразно насочен труд на учениците в учебните занятия (Н. Ларионов).

***

През периода 1893–1902 г. на страниците на сп. „Учител“ се популяризират модерни за времето възгледи за дисциплината. Педагозите критикуват прилаганите методи на дисциплиниране и предлагат алтернативни идеи за постигане на дисциплина без принуда и насилие. Тези алтернативи почти не намират отражение във възпитателната практика в българското училище - нито тогава, нито през следващите периоди от развитието му [Атанасова, 2016; Витанова, 2015]. Училището продължава да разчита на репресивната си мощ, която стоварва върху ученика при всяко неподчинение.

References:

1. A-ski (1897-98). Prachkata i drugite telesni nakazaniya v istoriyata na uchilishtnata distsiplina. - Uchitel, kn.I-II, kn.III.
2. Atanasova, V. (2016). Distsiplinata v balgarskoto uchilishte prez Srednovkovieto i Novoto vreme. UI „Episkop Konstantin Preslavski, Shumen.
3. Vitanova, N. (2015). Distsiplinata v balgarskoto uchilishte ot 1944 godina do nashi dni. UI „Episkop Konstantin Preslavski, Shumen.
4. Ikonov, T. (1898-99). Nyakolko belezhki za distsiplinata v nashite uchilishta. - Uchitel, kn.VI.
5. Komenski, Ya.A. (1992). Izbrani pedagogicheski proizvedeniya. Velika didaktika. Sofiya.
6. Larionov, N. (1897-98). Uchilishtnata distsiplina i nakazaniyata v narodnite uchilishta. - Uchitel, kn.VI, kn.VII.
7. Manalov, I. (1895-96). Kak da se otsenyava uspeha i povedenieto na uchenika. - Uchitel, kn.IH.
8. Mol, A. (1901). Za nyakoi loshi strani na telesnoto nakazanie. - Uchitel, kn. VIII.
9. Nedyalko (1895). Vazhnostta na distsiplinata v uchilishteto. - Uchitel, kn. VIII.
10. Petrov, G. (1899- 1900). Individualizatsiya na nakazaniyata. - Uchitel, kn.I.
11. Parva ... (1893-94). Parva дума. - Uchitel, kn.1.
12. Radev, P., A. Aleksandrova (2015). Istoriya na obrazovaniето v Bulgariya. Plovdiv.
13. Sbornik ... (1943): Sbornik s otbrani okrazhni ot Osvobozhdenieto do kraya na 1942 g. N. Balabanov, A. Manev. (Sast.). T.I, Sofiya.
14. Stoychev, Zh. (1893-94). Telesnite nakazaniya v nashite uchilishta. - Uchitel, kn. IH i H.
15. Uchilishtna ... (1894). Uchilishtna distsiplina. - Uchitel, kn.III.
16. Uchilishtna ... (1894 a). Uchilishtna distsiplina. - Uchitel, kn.IV.
17. Hronika. (1895-96). Hronika. - Uchitel, kn.H.

*Violeta Atanasova
Professor, PhD
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail: atanasova_vk@abv.bg*